

КОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Досліджуються когнітивні особливості суб'єктивних ієрархічних систем взаємозв'язків між соціально-етичними цінностями психологічної діяльності в майбутніх психологів.

Ключові слова: ціннісний аспект освіти, соціально-етичні цінності, операційно-технологічні дії майбутнього психолога, міжкластерні сполучення цінностей.

Професійне навчання у вищому закладі освіти розглядається багатьма авторами як акмеологічна умова професійного становлення, що поєднує діяльнісний, професійний, особистісний і ціннісний аспекти освіти [2]. Спираючись на концепції професійного розвитку (С.Ф. Зеєр, О.М. Ігнатович, С.О. Клімов, В.Г. Панок, Н.А. Побірченко, В.В. Рибалка, В.В. Синявський, Б.О. Федорішин, В.Д. Шадріков, Н.В. Чепелева), розглядаємо освітньо-професійний простір як середовище, що детермінує входження особистості в "цілісне буття культури" (О.О. Суслєва) [5], нагромадження досвіду історично, соціально й професійно зумовлених "переживань" (С.П. Іванова) [3] на моральному і психологічному рівнях. В освітньо-професійному просторі здійснюється побудова картини світу – "життєвого поля особистості" (К. Левін), що включає в себе особистісну, соціальну, ціннісну і професійну картину й детермінує елементи системи "особистість-освіта-професія". Ціннісний аспект освіти інтегрує глобальну характеристику світогляду і поведінки особистості, сенсу й стратегій життєдіяльності, духовно-моральні засади освоєння професійних ролей, формування професійної позиції і побудову ідеального образу фахівця. Тому завдання навчальної, пізнавальної, професійної діяльності в процесі навчання у ВНЗ мають бути не тільки зрозумілими, але й внутрішньо прийнятими.

Мета статті – дослідити соціально-етичні цінності психологічної діяльності в уявленнях майбутніх психологів. Методичну процедуру склали рангові решітки техніки репертуарних решіток Дж. Келлі [7], які дозволили дослідити особливості суб'єктивних ієрархічних систем взаємозв'язків між соціально-етичними цінностями психологічної діяльності в студентів-психологів очно-заочної форми навчання Криворізького факультету ЗНУ (всього 148 досліджуваних – 135 (92%) жіночої статі та 12 (8%) чоловічої у віці від 17 до 41 року, середній вік 23 роки).

Елементи рангових решіток задавалися експериментатором та являли собою професійні завдання, що описують операційно-технологічні дії майбутнього психолога згідно з професійними функціями, розкритими Л.Б. Шнейдер та О.М. Івановою в аналітичній професіограмі психолога [6]. Використовувалися такі одинадцять елементів: Е₁ – планування та організація наукового дослідження; Е₂ – збір феноменологічних психодіагностичних експертних даних, увалення діагнозу, видача рекомендацій та прогнозів; Е₃ – планування експерименту, визначення змінних, перевірка гіпотез, обробка даних, інтерпретація результатів, написання звіту; Е₄ – організація роз'яснювальної та психопрофілактичної психологічної роботи серед різних верст населення з метою підвищення психологічної грамотності та оволодіння навичками психологічної саморегуляції; Е₅ – встановлення терапевтичного альянсу, аналіз запиту, аналіз причин, здійснення психотерапевтичної інтервенції, оцінка ефективності; Е₆ – здійснення цілісної технології формування, розвитку та психологічної корекції особистості, формування творчого потенціалу, ефективних результатів праці та життєвого комфорту; Е₇ – встановлення консультативного контакту, аналіз запиту, аналіз проблеми, здійснення психологічної інтервенції, надання емоційної підтримки; Е₈ – проведення навчальних занять, читання лекцій, відбір методів та засобів навчання, підготовка занять, їх аналіз; Е₉ – проведення вправ та рольових ігор соціально-психологічних тренінгів; Е₁₀ – діагностування та проектування професійної діяльності, розробка професіограм, проведення професійного відбору; Е₁₁ – соціально-психологічний супровід праці та життя соціальних суб'єктів з метою оптимізації їх функціонування в певній сфері соціальної діяльності.

Велика кількість отриманих індивідуальних конструктів, які виявлялись за допомогою методу триад (11 елементів × 148 досліджуваних = 1628 конструктів) вимагала їх об'єднання в синонімічні або близькі за значенням групи – семантичні блоки [4], що проводилось за допомогою методів класифікації та контент-аналізу. Класифікація полягала в групуванні конструктів у блоки, які відображали певне ставлення досліджуваних до професійних завдань (позитивні та негативні відношення об'єднувались по принципу єдиного семантичного поля), що дозволило звести коло значущих цінностей професії психолога. Контент-аналіз дозволив визначити та узагальнити, з опорою на погляди Б.Г. Ананьєва, Дж. Бьюдженталю, К. Левіна, Г. Мюррея, Б. Рассела, К. Роджерса, Х. Хекхаузена, С. Шварца, дев'ять суб'єктивних цінностей професії психолога, що проявляються у формі настановлень, імперативів, цілей та проєктів і є соціально-етичними засадами на протипагу предметним цінностям особистості. Визначені "соціально-етичні цінності професії" були описані за допомогою професійно заданих, ціннісних конструктів: К₁ – допомога; К₂ – співпереживання; К₃ – усвідомлення наслідків професійних дій; К₄ – припис собі відповідальності; К₅ – влада; К₆ – гуманність; К₇ – автентичність – істинність власного прояву психолога; К₈ – визнання унікальності іншої людини; К₉ – безумовне позитивне прийняття. Наступний крок діагностики полягав у розташуванні досліджуваними 11-ти елементів відносно кожного конструкта, визначаючи значення цінності (від 1 до 11 рангу) для виконання вказаної в елементі професійної функції.

Інтерпретація отриманих даних здійснювалась окремо за трьома підгрупами вибірки: студенти 1-2 курсів (54 досліджуваних); студенти 3-4 курсів (48); студенти 5-6 курсів (46). Первинна обробка даних починалась за перетворення кожного елемента в номер рангу по кожному конструкту. Рангове перетворення виступало необхідною умовою застосування статистичного аналізу визначення зв'язків між конструктами. Статистична обробка рангових решіток здійснювалась за допомогою системи STATISTICA версія 6.1. Застосовувалась агломеративна ієрархічна кластеризація, яка дозволила розглядати дев'ять конструктів як самостійні ознаки, обчислити і побудувати ієрархію сполученої Евклідової відстані між можливими парами конструктів у кожній підгрупі досліджуваних та отримати дендрограму їх зв'язків [1]. Дендрограма відбила процес злиття окремих цінностей в єдиний остаточний кластер і ланцюжок послідовно приєднаних один до одного конструктів, що дало можливість визначити взаємозв'язки між цінностями, з урахуванням відстані та представити і описати результати кластеризації.

На рисунку 1 наведено графік міжкластерних сполучень конструктів підгрупи 1-2 курсу вибірки. Горизонтальна вісь графіка складається з міжкластерної відстані (в одиницях евклідового простору) між цінностями, які позначені на вертикальній вісі. У першу чергу досліджувані об'єднуються в один кластер цінності "допомога" і "співпереживання" на рівні 6,5 одиниць, що відзначається слабкою зв'язаністю вказаних цінностей та, взагалі, всієї системи ціннісних конструктів з урахуванням загальної сили зв'язку конструктів підгрупи 1-2 курсів (від 6,5 до 13 одиниць). Наступний крок проявляє приєднання цінності "влада" на рівні 7,2 одиниць. Відстань між двома означеними кластерами дорівнює 0,7 одиниць, що свідчить про усвідомлення досліджуваними моральної сили впливу на іншу людину, заданої майбутнім соціально-професійним статусом психолога. Наступною цінністю у ланцюгу взаємозв'язку виступає "гуманність" на рівні 8 одиниць. "Припис собі відповідальності" знаходиться на рівні 9,2 одиниць; "признання унікальності іншої людини" – 10,8. Окремо, з виразною дистанцією в 1,4 одиниці розташовані "усвідомлення наслідків професійних дій" та "безумовне позитивне прийняття іншого" (12,2). "Автентичність" як необхідність свого істинного самопрояву (13 одиниць) завершує ціннісний ланцюг досліджуваних.

Отримані результати дозволили визначити внутрішню динаміку формування ціннісних ставлень до професії досліджуваними підгрупи 1-2 курсів, яка визначається деякою інертністю (перший кластер на рівні 6 одиниць) та перевагою емоційного та владного ставлення до інших. Власна відповідальність та унікальність іншої людини виділяються досліджуваними як другорядні цінності. Безумовне прийняття іншого та установка на прояв власної істинності завершують ланцюг зв'язків, а тому є малоопрацьованими аспектами відношення до майбутньої професійної діяльності.

Узагальнюючи, можна відзначити, що дендрограма підгрупи 1-2 курсів демонструє неоднорідність зв'язків між конструктами. Зокрема, цінності толерантного відношення до світу та розмаїття прояву іншої людини поряд з усвідомленням наслідків професійних дій виступають малозв'язаними з цінностями "допомоги" та "співпереживання". Це показник поверхневих, обмежених поглядів на майбутню професію та відсутність якісного значеннєвого наповнення понять "допомога" та "співпереживання", що визначає траєкторію повільного поступового лінійного збільшення відстані між цінностями, досягнення яких для досліджуваних підгрупи 1-2 курсів виступає перспективним завданням професійного становлення. Крім того, цінність "автентичність" відкинула цією підгрупою досліджуваних, що можна розглядати як прояв сумніву відносно власного особистісного функціонування, певної особистісної негармонійності й неприйняття себе. Основними структурними характеристиками ціннісного ставлення досліджуваних підгрупи 1-2 курсів виступає недостатнє осмислення провідних ціннісних тенденцій та дефіцитарність багатомірності оцінно-орієнтовної діяльності щодо майбутніх професійних завдань з огляду ціннісного аспекту психологічної практики.

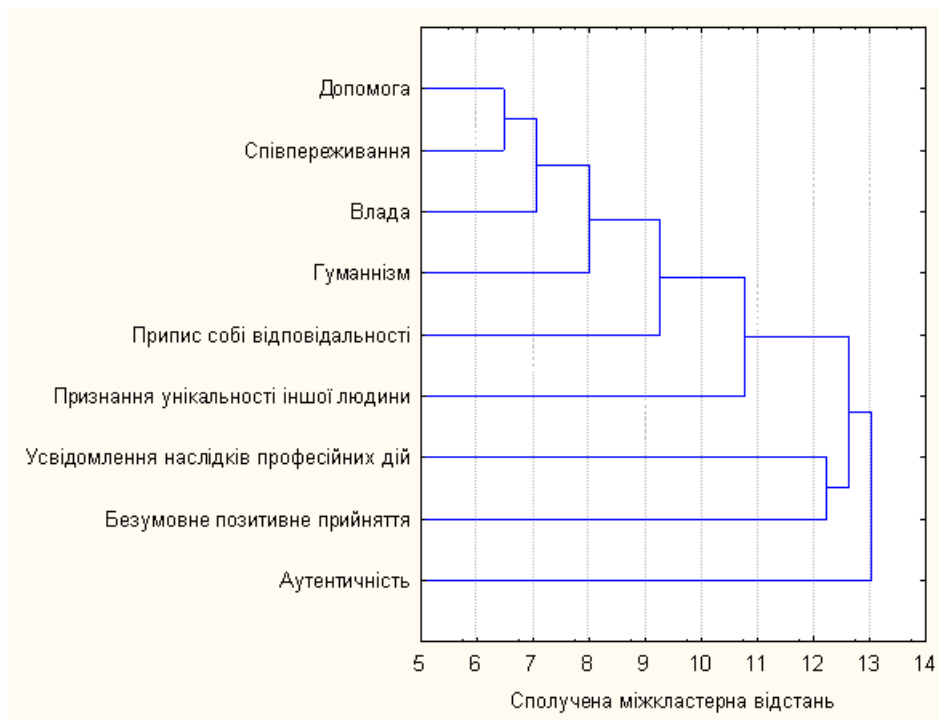

Рис. 1 Дендрограма конструктів досліджуваних підгрупи 1-2 курсів

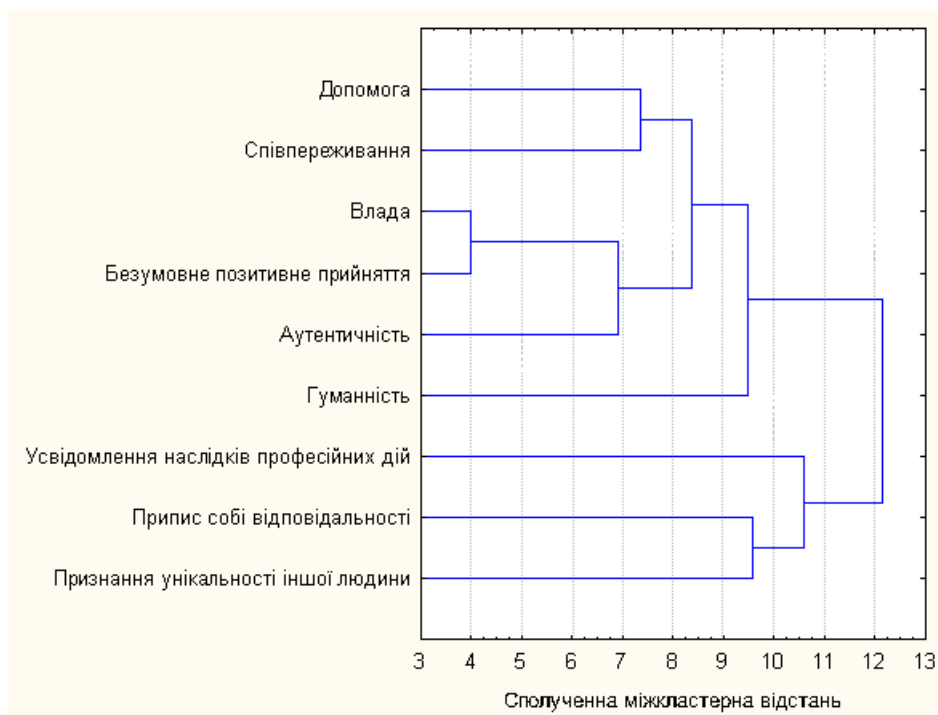
На рисунку 2 наведено графік міжкластерних сполучень конструктів підгрупи 3-4 курсу вибірки. Найбільш тісний зв'язок між конструктами ця підгрупа виявила на рівні 4-х одиниць між цінностями "влада" та "безумовне позитивне прийняття".

Визначене сполучення цінностей створює окремий кластер, який стоїть на 2,9 одиниці далі від наступного групування конструктів. Така просторова ізоляція означає вагому перевагу та приписування професійним діям засад "безумовного позитивного прийняття" та владної позиції психолога як фахівця, що впливає на іншу людину з метою її афективного, когнітивного та поведінкового переосмислення себе. Цікаво, що наступним зв'язаним конструктом на рівні 6,9 одиниць виступає "автентичність" зрілість, самоприйняття та самопрояв фахівця. Крім того, визначений паттерн конструктів окремо сформований відносно цінностей "допомога" і "співпереживання" (7,2 одиниці). Визначені три кластери проявляють дещо ідеалізовану, фасадну модель фахівця, яка опирається більш на зовнішні форми та соціально схвалюваний поведінковий аспект. Наступний блок цінностей "гуманність", "припис собі відповідальності" та "визнання унікальності іншої людини" знаходиться на рівні 9,6 одиниць, але відноситься до двох різних груп.

Конструкт "гуманність" віднесено до перших, найбільш зв'язаних цінностей. "Приписування собі відповідальності" та "визнання унікальності іншої людини" поступово складаються в окрему групу, в якій "усвідомлення наслідків професійних дій" завершує групування (10,6) та об'єднується з першою групою цінностей на рівні 12,2 одиниці. Такий розподіл конструктів виступає проявом фантомного уявлення досліджуваних підгрупи 3-4 курсів про професійну діяльність, яка побудована більш на міфах та імпліцитних особистісних теоріях та мало сполучена з етичними засадами та зобов'язаннями ("турбота без відповідальності").

Таким чином, досліджувані підгрупи 3-4 курсів визначають особливе значення особистісного впливу на іншу людину при здійсненні професійних дій, усвідомлюють важливість засобів та емоційного приєднання у процесі виконання професійних функцій, але цінності відповідальності за збереження особистісної цінності іншої людини ними приймаються як другорядні.

На рисунку 3 наведено графік міжкластерних сполучень конструктів підгрупи 5-6 курсу. Дендрограма досліджуваних 5-6 курсів виявила чотири основні групи конструктів. Перша складається з найбільш зв'язаних на рівні 3,5 одиниць конструктів: "допомога", "співпереживання" та "безумовне позитивне прийняття". Кластер складається з фундаментальних цінностей професії, без усвідомленого прийняття яких неможливе здійснення професійних дій допомогального типу. До цієї ж групи віднесено з відстанню у 1,5 одиниці "припис собі відповідальності" (5 одиниць). Слід підкреслити, що визначені конструкти проявляють у досліджуваних усвідомлену необхідність формування особистісно-професійного погляду на виконання психологічних дій, як з боку зовнішнього прояву суб'єкт-суб'єктних відносин, так і внутрішніх моральних чинників їх здійснення (безумовне прийняття та внутрішній локус контролю).

Наступна група конструктів представлена цінностями "влада" та "гуманність" (7,4 одиниці). Таке сполучення, на наш погляд, виступає засадою свідомого ставлення до професійних дій, з опорою на зобов'язання професії відносно професійної ролі, відносно буття клієнта та соціального середовища. Поєднання влади та гуманності визначає ціннісні засоби сприймання оточуючих та знаходження конструктивних позитивно забарвлених форм взаємодії з ними. Разом з тим, конструкт "автентичність" виступає окремою цінністю на рівні 8,5 одиниць, що слугує проявом особистісної невизначеності та невпевненості, яка може ховатися за фасадної роллю фахівця: діагност, консультанта, викладача. Слід зазначити, що обмеження себе рольовими рамками звужує навколишній світ до пропорцій, що сприймаються особистістю як захисні. Тоді як розвиток, альтернативи та можливості пов'язані безпосередньо з особистісним зростанням та цілісністю, інтегрованістю, істинним проявом себе, своїх почуттів, думок, інтенцій. Цінності "усвідомлення наслідків професійних дій" та "визнання унікальності іншої людини" створюють окрему групу на рівні 10 одиниць. Тому тільки рівень 12,8 одиниць завершує дендрограму та об'єднує всі групи конструктів.

Останній кластер, який включає цінності наслідків дій та право людини бути несхожою на інших, проявляє дефіцит перспективного професійного мислення в студентів 5-6 курсу та інтенцій до особистісного саморозвитку, що слугувало б засадою толерантного сприйняття людей, з іншими ніж у психолога-фахівця уявленнями про світ, стосунки, почуття та дії.

Опис кластерного аналізу цінностей досліджуваних 5-6 курсів виявив необхідність формування узгодженого, цілісного, взаємозв'язаного прояву їх особистісного функціонування у професійних ситуаціях, які супроводжуються домінуванням тенденцій суспільної свідомості. Довіра фахівця переживанням власного досвіду, не викривленим захисними механізмами, усвідомлення неефективності поведінкових шаблонів, свобода у прийнятті власних унікальних особливостей та неповторної стратегії побудови власного життєвого шляху – виступає засадою повноцінного здійснення своїх професійних дій психологом-практиком.

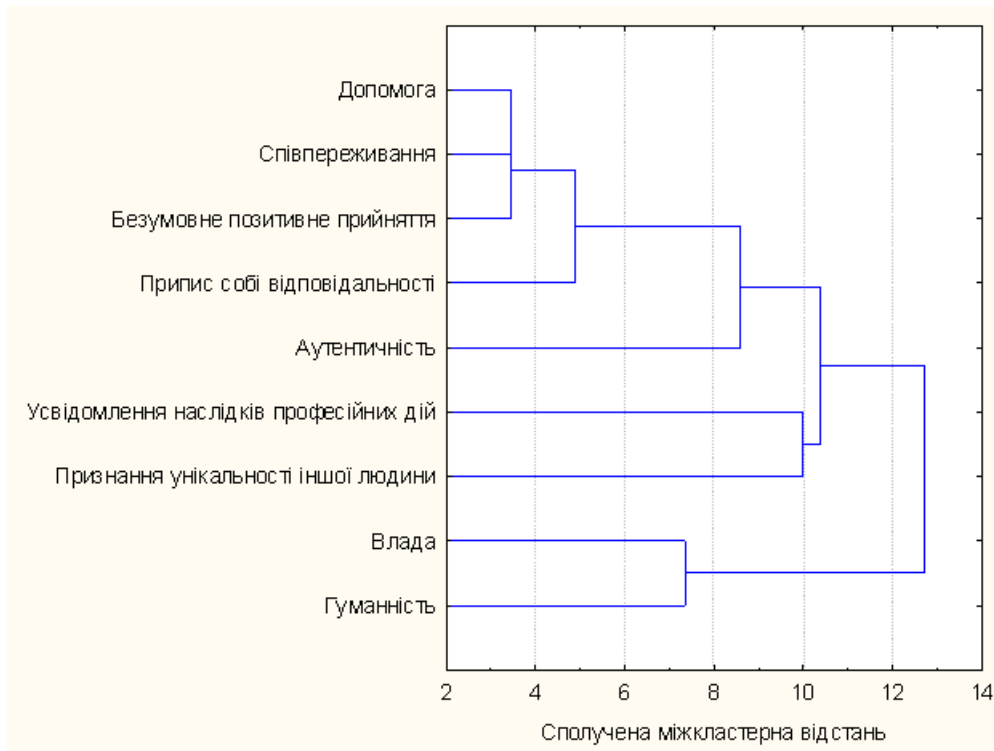

Рис. 3 Дендрограма конструктів досліджуваних підгрупи 5-6 курсів

Висновки. Досліджувані різних підгруп проявили виразні особливості власних суб'єктивних ієрархічних систем взаємозв'язків між соціально-етичними цінностями психологічної діяльності, дефіцитарність та неузгодженість яких залежать від етапу їх навчання у ВНЗ. Це положення надає особливого значення змісту професійної підготовки, технології організації навчальної й навчально-професійної діяльності студентів, спрямованої на розвиток ціннісно-рольового компонента у професійному становленні майбутнього психолога.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боровиков В. STATISTICA. Искусство анализа данных на компьютере: для профессионалов / В. Боровиков. – СПб.: Питер, 2003. – 688 с.
2. Деркач А.А. Психолого-акмеологические основы изучения и развития рефлексивной культуры госслужащих / А.А. Деркач, И.Н. Семенов, С.Ю. Степанов. – М.: РАГС, 1998. – 250 с.
3. Иванова С.П. Педагогическая деятельность как процесс гуманистически-ориентированного полисубъектного взаимодействия в современной социально-образовательной среде [Электронный ресурс] / С.П. Иванова // Способ доступа: URL: http://www.zipsites.ru/slovari_enc/dissertacii_referaty/ivanova_pedagogicheskaya_deyatelnost/
4. Петренко В.Ф. Психосемантика сознания / В.Ф. Петренко. – М.: МГУ, 1988. – 208 с.
5. Сулова Е.А. Отечественные и зарубежные концепции обоснования проблем и задач современного образования [Электронный ресурс] / Е.А. Сулова // Способ доступа: URL: <http://acmeology.rags.ru/kaf/staff/suslova.php>.
6. Тренинг профессиональной идентичности: Руководство для преподавателей вузов и практикующих психологов / Автор-состав. Л.Б. Шнейдер. – М.: Московский психолого-социальный институт, 2008. – 208 с.
7. Франселла Ф. Новый метод исследования личности / Ф. Франселла, Д. Баннистер. – М.: Прогресс, 1987. – 235 с.